

Mitja Velikonja

MNEMOGEOGRAFIJA POTLAČENEGA

Jugoslavija v prostorskem spominjanju Slovencev

Tko može biti toliko glup da kaže da je Jugoslavija
mrtva samo zato što ne postoji?

Viktor Ivančić, *Jugoslavija živi vječno* (2010)

I.

V newyorškem MoMA (Muzej moderne umetnosti) je bila v drugi polovici leta 2018 na ogled odmevna in dobro obiskana razstava z naslovom »K betonski utopiji: Arhitektura v Jugoslaviji 1948–1980«. Na ogled so bili »betonski« pomniki jugoslovanskega socializma, prostorski simboli njegove pospešene modernizacije, urbanizacije, socialne emancipacije in kulturnih specifik, med njimi mnogi, ki so postavljeni v Sloveniji ali so bili delo slovenskih arhitektov, oblikovalcev, umetnikov, urbanistov in gradbincev. Jugoslavija je bila »v ospredju takratnega mednarodnega arhitekturnega dogajanja predvsem zato, ker je bila večstransko povezana z arhitekti z obeh strani železne zavese, pa tudi s tistimi iz Afrike in z Bližnjega vzhoda«, je tedaj zapisal kurator, zgodovinar arhitekture Martino Stierli. Tako kot vsaka druga

»govoreča arhitektura« je tudi jugoslovanska simbolizirala, je pisal zgodovinar George Mosse, »ideale lepega in svetega na neposreden in nedvoumen način, ta funkcionalna značilnost pa je bila pomembna za kasnejši razvoj nacionalne liturgije, saj so jo ljudje zato lažje razumeli«. Dejstvo, da so razstavo postavili v ZDA, ne pa v kateri od držav naslednic Jugoslavije, je samo po sebi pomenljiv simptom zavračanja ali amputiranja materialnega spominjanja nanjo, ki se na različne načine in različno intenzivno pojavlja na njenih nekdanjih tleh zadnja tri desetletja in pol.

Republika Slovenija pri tem ni izjema, kljub temu da je Jugoslavija kot država »zasedla« glavniino političnega življenja večine Slovencev v 20. stoletju polnih dvainsedemdeset let in več mesecev čez (1918–1991) in je, hoteli ali ne, osrednja polpretekla zgodovina Slovenije. Večina sedanje slovenske industrije, urbane krajine, infrastrukture, strateških investicij, osnovnih komunikacij in političnih, socialnih, akademskih, kulturnih, izobraževalnih ter nacionalnih institucij izhaja ravno iz jugoslovanskih časov. Večina današnjih prebivalcev Slovenije je bila rojena v njenih desetletjih. Če ne bi bilo jugoslovanskega okvira, bi bil pač kakšen drugi, a dejstvo je, da se večine danes obstoječega, materialnega, in večine danes živečih ne da ločiti od teh sedmih jugoslovanskih desetletij.

Širši okvir pričujočega razmišljanja je, da v uradnih diskurzih in političnih praksah v zadnjih petintridesetih letih pri nas prihaja do radikalne *dejugoslovanizacije* in dekomunizacije spominjanja na desetletja socialistične Jugoslavije. Zdi se, kot da socialistične Jugoslavije na slovenskih tleh nikoli ni bilo, kot bi se zgodovina začela leta 1991. Če se omenja, nastopa kot protipol sedanji *samostojni, demokratični, evropski* Sloveniji; namesto opombe, ideološke izraze in nazive dosledno pišem v poševnem tisku. Priča smo še enemu mnemoničnemu *salto mortale*: uradno se Jugoslavije in njenega socializma ne spominja več in pika. Na drugi strani pa čedalje gosteje brstijo različne oblike temu nasprotnega, neuradnega, kolektivnega in individualnega spominjanja na jugoslovanska desetletja.

V tem eseju me zanima prostorsko spominjanje, tj. mnemogeografija, na socialistično Jugoslavijo, pa tudi pozabljanje nanjo: na področju arhitekture, urbane krajine, spomenikov, javnih prostorov, toponimov in fizičnih meja. Odgovarjal bom na vprašanja, koliko Jugoslavije je v današnjih slovenskih »krajih spomina«, ki jih kot »materialne in nematerialne simbolne figure, ki določajo nacionalno pomnjenje« imenuje slovenski zgodovinar Sašo Jerše. Kje

in kakšna so njena spominska mesta, »kjer se spomin kristalizira in kjer se skriva«, torej kje so, rečeno s francoskim zgodovinarjem Pierrom Norajem, »*lieux de mémoire*«, mesta spomina, kjer ni več *milieux de mémoire*, resničnih okolij spomina? Kje »spomin v arhitekturnem smislu postane kamen« ali pozabljena ruševina? Kakšna je usoda njenih »betonskih« in vseh drugih prostorskih utopij? Odgovori na ta vprašanja so razpeti med omenjeni skrajnosti uradnega zavračanja, ignoriranja ali revidiranja na eni strani in njihovega kolektivnega ohranjanja, neuradnega afirmiranja in emancipiranja na drugi, skratka, med mesti pozabe Jugoslavije in mesti spominjanja nanjo.

Dialektika spominjanja in pozabljanja je tesno povezana s strukturami družbene moči, z aktualno ideološko-politično konfiguracijo. Odvisna je od nazorskih prepričanj in neposrednih ambicij skupin, ki imajo v danem trenutku družbeno in politično hegemonijo, in na drugi strani onih, ki je nimajo. Nosilci družbene moči nenehno poganjajo proces selekcioniranja in ustvarjanja podob pravšnje preteklosti, ki služi njihovemu obvladovanju sedanjosti. Na ta način postane današnji »ekorcizem« vsega jugoslovanskega in iznajdevanja novih etničnih, političnih in kulturnih tradicij pri nas popolnoma razumljiv, čeprav k sreči še zdaleč ne dosega groteskne »arheologizacije spominjanja« tipa projekt *Skopje 2014*.

Vsakršno, tudi prostorsko spominjanje Jugoslavije je za dominantne institucije in diskurze v sodobni Sloveniji hudo problematično, ker je preveč nadnacionalno za t. i. *tisočletne sanje* o njeni nacionalni suverenosti; ker je preveč socialistično in socialno za njen sedanji neoliberalni gospodarski in politični primež; ker je preveč multikulturno za njeno samoslovenskost, preveč multietnično za njeno nacionalno homogenost; ker je preveč balkansko za njeno današnjo evropskost; ker je preveč neuvrščeno za njeno sedanjo privrženost NATO vojaško-industrijskemu kompleksu; ker je preveč subverzivno za konservativno pravšnjost njenega kulturnega mainstreama; in ker je preveč modernistično za njen neotradicionalni obrat.

Temeljita *dejugoslovanizacija* in dekomunizacija na Slovenskem nista omejeni zgolj na uradno, državno spominjanje ali na politično desnico. Tudi na t. i. strankarski levici, katere prednice so bile jugoslovanske »družbeno-politične organizacije« Zveze komunistov Slovenije (ZKS) in Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) ali celo v Zvezi borcev NOB, se skušajo otresti izročila tako Jugoslavije kot njenega socializma. NOB se, denimo, reducira zgolj na nacionalno osvoboditev in mantra zadnjih treh in pol desetletij gre,

da če ne bi bilo partizanske osvoboditve, ne bi bilo niti samostojne Slovenije. Ob tem pa se namerno ignorira dvoje dejstev. Prvič, da je bila slovenska partizanska vojska od samega začetka del jugoslovanske, in drugič, da je bila osvoboditev tesno prepletena s socialistično revolucijo. Obeleževanje preživelih partizanskih praznikov se danes popolnoma slovenizira in hkrati izganja kakršnakoli razredna konotacija. Na Hrvaškem take procese problematizirata, denimo, zgodovinarja Dragan Markovina in Vjeran Pavlaković.

Naj povzamem. Preteklo stoletje na Slovenskem je zaznamoval niz »zgodovinskih prelomov« oziroma »eksplozij v zgodovinskem kontinuumu« v smislu Walterja Benjamina. Politična pokrajina se je radikalno rekonstruirala štirikrat, tj. po padcu habsburške monarhije, v času okupacije, po osvoboditvi in po osamosvojitvi. V fizičnem prostoru je od simbolov vsake prejšnje države, njenega režima in njenih voditeljev ostalo bore malo ali nič nepreimenovanega, neporušenega ali nespremenjenega. Štirikrat so ga zasekale globoke in konfliktno diskontinuitete na vseh področjih družbenega življenja, od geopolitičnih umestitev in družbeno-ekonomskih struktur do kulturnih in mentalitetnih vzorcev. Mednje sodijo seveda tudi načini spominjanja.

II.

Ob vsakem globokem radikalnem prelomu zazija vprašanje, kaj ukreniti z »nepotrebno«, grenko dediščino preteklega. Spomin se namreč vedno veže na nekaj čutnega, na predmet, prostor, okus, vonj, glas ali zvok, vse to so učinkoviti *aide-mémoire*. Uradno spominjanje je lažje »očistiti« neprijetne preteklosti kot pa neuradno oziroma kolektivno, nematerialno od materialnega. Nematerialne ostaline dovčerajšnjega sistema, tj. ideje, diskurzi, institucije, imena, predpisi, zakoni, šolski kurikulumi, se relativno lahko menjajo ali vsaj potisnejo iz uradnega spominanja, prisilno pozabijo. Večji problem predstavlja materialna, v tem primeru prostorska dediščina, torej nekdanja »pozunanjena«, nepremakljiva, petrificirana, dobesedno »zabetonirana« ideologija. Ta priklicuje v spomin, opominja, da je tu nekoč nekaj obstajalo. »Pokrajina deluje kot prostorska razgrnitev pomenov; koncepti in njihovi označevalci pojasnjujejo površino zemlje«, trdi ruska preučevalka kulturne konstrukcije prostora Olga Lavrenova. Organiziranje in imenovanje prostora (in časa) je izhodiščno ideološko dejanje vsake oblasti: najbolj »objektivizirano«, najbolj »nevtralno«, dobesedno »stvarjenje *ex nihilo*«. Ideologija prostora (in časa)

govori učinkovito, »sama zase«, brez besed in prepričevanj, je najgloblja točka vsakega reda, ki se razvije iz njega. Zato se v vsaki družbi najbolj srdit ideološki boj bije prav za prostor.

Po mojem mnenju obstajajo, najbolj splošno rečeno, tri oblike uradnega spreminjanja pomena prostorov: popolno uničenje, pozaba ali reinterpreteriranje. Po prvi svetovni vojni so poleg številnih nemških ali nemško zvenečih toponimov in institucij iz javnosti izginili številni kamniti ali kovinski dvoglavi orli, simboli habsburškega cesarstva, in kipi njegovih protagonistov, mdr. feldmaršala Josefa Radetzkyega v Ljubljani in »presvitlega« cesarja Franca Jožefa I. v Mariboru. V Ljubljani so poprsni kip slednjega, ki je bil na nekdanjem Sodnijskem, danes Slovenskem oziroma Miklošičevem trgu, postavljenem leta 1908, deset let kasneje zamenjali z onim slavista Frana Miklošiča. Namesto teh so v kasnejših letih samo v Ljubljani postavili štiri spomenike kralju Aleksandru I. Zedinitelju: konjeniški na Kongresnem trgu, ki ga je ustvaril Lojze Dolinar, je stal le slabo leto, saj so ga poleti 1941 porušili italijanski okupatorji; socialistične oblasti so drugega pred viško gimnazijo po vojni preprosto spremenile v partizanskega z napisom *Slava žrtvam za svobodo*; tretji je bil postavljen pred Tobačno tovarno; četrtega, tistega v avli ljubljanske univerze, so umaknili neznano kam, o tem izdatno piše slovenski etnolog Božidar Jezernik. Ubitemu kralju je bilo tudi drugod po Sloveniji postavljenih, da bi jih kasneje umaknili, več spomenikov ali obeležij, mdr. v Zagorju in Radljah ob Dravi. Njegovemu očetu, Petru I. Osvoboditelju, so konjeniškega postavili pred ljubljanskim Magistratom leta 1931. Prav tako ga je oblikoval Lojze Dolinar in prav tako so ga uničili Italijani. Med drugo svetovno vojno so vse tri okupatorske uprave takoj začele s preimenovanjem ulic in krajev, čemur je po osvoboditvi sledilo novo preimenovanje. Prostorski pomniki prve Jugoslavije so torej izginili že pred oblikovanjem druge, ostali so zgolj tisti nacionalnega pomena. Po osvoboditvi so bili na Primorskem odstranjeni pomniki in insignije italijanskega fašizma, toponimi ponovno, nekateri pa nanovo, slovenjeni, z velikimi črkami izpisani borbeni citati Benita Mussolinija na stavbah pa prebeljeni.

Brezštevilna prostorska rekonstruiranja Slovenije najbolj povzemata dva primera. Znamenita in večkrat predelana Vila Bled je prehajala iz rok v roke vsakokratnih veljakov: kranjskega kneza, jugoslovanskega kralja, nacistične zasedbene uprave, komunističnih oblastnikov in sodobnih podjetnikov. Ljubljansko transverzalo Wienerstrasse iz habsburških časov so v

Karadžordževićevih preimenovali v Tyrševo cesto, v socialističnih od leta 1952 v Titovo cesto, z letom 1991 pa razdelili na Slovensko in Dunajsko cesto.

III.

Katera izmed oblik uradnega spreminjanja pomena prostora, torej ali uničenje ali amnezija ali reinterpretiranje, je prevladala v zadnjem takšnem politično vratolomnem prehodu na Slovenskem? Kam so izginile »infrastrukture federalizma«, kot pravi / ... / Kulić, kje so pozabljene, kje dobijo nov pomen? Prva od treh oblik je preprosto brisanje dotedanjega, prostorski memoricid. Nove oblasti so iz javnih prostorov odstranile, večinoma spet v neznano, kipe Tita in Kardelja ter rdeče zvezde, recimo z novogoriške železniške postaje. Nove oblasti so na stotine ulic, poti, šol, ustanov, institucij ipd., ki so nosila imena protagonistov in dogodkov iz jugoslovanskih časov (Titovo Velenje, Univerza Edvarda Kardelja, Zihorlovi dnevi, Kraigher sklad itn.) purificirale v bolj nacionalno in politično pravšnje. A mnoga imena so ostala in še danes nosijo imena teh istih, Tita in Kardelja ter slovenskih narodnih herojev ter kulturnih osebnosti, vojskovodij in pomnikov drugih jugoslovanskih narodov (Nikola Tesla, Ivo Andrić, Josip Juraj Strossmayer, Fran Krsto Frankopan, Petar Zrinski, Petar Petrović Njegoš, Vidovdan, Vladimir Gortan, Ljudevit Gaj, Vladimir Nazor ipd.). In skorajda ni bilo prestavljanja ali uničevanja partizanskih spomenikov, kot se je to množično in sistematično dogajalo v drugih postsocialističnih državah, posebej v nekdanjih jugoslovanskih, o čemer izdatno piše že omenjeni Vjeran Pavlaković. Samo v devetdesetih in samo na Hrvaškem je bilo uničenih okoli tri tisoč spomenikov in pomnikov NOB.

Eden najbolj razvpitih incidentov je bilo podiranje visokih, na stil avantgarde iz dvajsetih let prejšnjega stoletja spominjajočih jamborov z rdečimi zvezdami na vpadnicah v Ljubljano, ki si ga je na začetku devetdesetih privoščil takratni ljubljanski župan Jože Strgar, a so bili leta 2018 postavljeni nazaj na svoje staro mesto. Drugi tak incident je bila premestitev impresivnega spomenika narodnemu heroju Jožetu Lacku iz leta 1956, delo kiparja Jakoba Savinška, iz središča Ptuja na tamkajšnje pokopališče leta 1992, kjer kljub protestom ostaja še danes.

Druga oblika uradnega spreminjanja pomena prostora je amnezija: dotedanji pomen se preprosto »pozabi«. Danes redkokateri sprehajalec po sicer lepo vzdrževani Poti spominov in tovarštva okoli Ljubljane, ki je postavljena na

mestu nekdanjega okupatorskega obroča okoli nje, opazi ali celo vé, da je na več mestih posajenih osemnosemdeset dreves v Drevored v spomin na tovariša Tita, ki je umrl v Ljubljani v svojem osemnosemdesetem letu starosti. Ta mesta so označena s posebnimi oznakami in s številko osemnosemdeset. V spomin nanj, rodil se je namreč v bližnjem Kumrovcu, so v bližini Bistrice ob Sotli leta 1981 ustanovili Spominski park Trebče, ki so ga leta 1999 preimenovali v Kozjanski park. Številni pomembni spomeniki iz prejšnjih desetletij, svetišča prejšnjega političnega sistema in skupne države, so danes kljub svoji monumentalnosti in umeščenosti v središča mest skoraj popolnoma spregledani. Le potrdim lahko misel avstrijskega pisatelja Roberta Musila, da »nič na svetu ni tako nevidnega kot spomenik«, zlasti iz prejšnjega režima. Redko so okrašeni ob nekdanjih praznikih, še redkeje ali sploh nikoli pa se ob njih izvajajo slovesnosti. Tipična primera stojita na ljubljanskem Trgu republike, nekdanjem Trgu revolucije: bronasti Spomenik revolucije kiparjev Draga Tršarja in Vladimirja B. Mušiča iz leta 1975 ter tisti v čast Edvardu Kardelju in tovarišem kiparjev Draga Tršarja in Fedje Koširja iz leta 1981.

Drugi so zaradi njihove središčne lokacije ostali bolj integrirani v mestno življenje. Prvi primer je impresivni spomenik Titu v Velenju, postavljen leta 1977, gre za repliko znamenitega kipa Antuna Avgustinčiča, ki meri v višino s podstavkom šest metrov. Drugi je Spomenik NOB Slavka Tihca iz leta 1975, popularno Kojak, ki stoji na mariborskem Trgu svobode. Tretji primer pa je murskosoboški Spomenik zmage iz leta 1945, delo avtorjev Vladimirja Arončika ter Zdenka in Borisa Kalina, z napisom v ruščini in slovenščini »Večna slava junakom, padlim v boju za svobodo in neodvisnost bratske Sovjetske zveze in Jugoslavije«, ki ga ob pomembnih obletnicah obiskujejo tudi uradne slovenske, ruske, ukrajinske in gruzijske delegacije. Ob tem velja omeniti, da je bil spomenik namenjen uničenju v konfliktnem letu 1948, a je vseeno nekako čudno preživel. Omenim naj še obelisk v središču zdravilišča Rogaška Slatina z imeni borcev, ki, kot pravijo vklesane črke, »padli so jugoslovanska zemlja zate.«

Najbolj pogosto in najbolj učinkovito politično spreminjanje pomena prostora je njegova reinterpretacija. Asimiliranje oziroma integriranje v nov ideološki diskurz prinese drugačno razumevanje prejšnjega tudi v prostorskem smislu. Simptomatičen je primer slovenskih meja, ki so bile izbojevane v imenu in okviru Jugoslavije, a jih zaradi tega danes nihče ne postavlja pod vprašaj kot sicer vse drugo jugoslovansko (in socialistično). Boji za severno mejo v dramatičnih letih 1918 in 1919 so potekali v imenu Jugoslavije in ne Slovenije,

torej kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in kasneje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, pod poveljstvom generala Maistra, stotnika Lavriča, nadporočnika Malgaja, srbskega generala Smiljanića idr. Na zahodu je rapalska meja Jugoslavije zasluga podpolkovnika srbske vojske Švabića, ki je sredi novembra 1918 pri Vrhniki učinkovito zaustavil proti Ljubljani prodirajoče Italijane, a je danes popolnoma pozabljen tako med Slovenci kot med Srbi, obema narodoma je to »odvečen«, »neuporaben« spomin. Priključitev Primorske po drugi svetovni vojni je ravno tako potekala v jugoslovanskem okvirju, ne le v slovenskem, kar se danes očitno zlahka pozablja. Nosilci novega nacionalizma tudi prostorsko brišejo vse jugoslovansko in ga enostavno preimenujejo v slovensko.

IV.

In vendar, nematerialne in materialne dediščine Jugoslavije se ne da popolnoma uničiti, pozabiti ali reinterpretirati. Naj nadaljujem s temo prejšnjega odstavka: boj za meje po prvi svetovni vojni se kljub temu ni mogel ogniti navezavi na Jugoslavijo. Tako na plakatu za veliko razstavo v ljubljanskem Narodnem muzeju ob stoletnici koroškega plebiscita »Slovenci, za zmiraj gre!« med oktobrom 2020 in aprilom 2021 najdemo znano politično karikaturu z nasmejanim Slovincem, ki je premagal avstrijsko pošast in Slovenko, ki prav tako radostno v rokah drži šopek cvetja ter napis *Jugoslavija*. Ameriška raziskovalka tovrstnih spominskih (dis)kontinuitet Marita Sturken trdi, da »obnovljeni« oziroma »povrnjeni« spomin kot del kulturnega spominjanja pomeni, da »je treba vprašanje njegovega porekla in odnosa do izkušnje dojemati kot zapleteno mešanico pripovedi, premeščanja, skupnih pričevanj, popularne kulture, govoric, domišljije in kolektivnih želja.« Kakšne so torej značilnosti neuradnega, alternativnega, novega, celo subverzivnega prostorskega spominjanja na socialistično Jugoslavijo v današnji Sloveniji, kako se nekdanja skupna država nanovo prostorsko mnemonizira? Koliko Jugoslavije (in njenega socializma) v prostorskem smislu je ostalo in celo znova nastaja danes v Sloveniji?

Prvič, prostori spominjanja na nekdanjo Jugoslavijo se pospešeno digitalizirajo, dematerializirajo, selijo na medmrežje. Med najbolj razširjenimi mesti »spletne Jugoslavije« so facebook skupine, različne »jugoslovanske« spletne strani, blogi, instagram, klepetalnice, youtube itn. Če sarkastično parafraziramo

srbsko svetosavsko ideologijo: namesto »zemeljske« imajo zdaj »nebeško Jugoslavijo«, dobesedno »v oblaku«, *in the cloud*. Slovenski preučevalec virtualnega spominjanja Martin Pogačar govori o aktualnih »digitalnih *post-mortem*« komemoracijah za umrlim, kar naveže na materialno spominjanje v družbi: »teritorialni princip oblikovanja skupnosti je v mnogočem izzvan in preizpraševan s principom oblikovanja skupnosti in spominjanja preko digitalnih srečevanj.« Takšna, *a posteriori* ustvarjena digitalizirana prizorišča Jugoslavije so seveda Baudrillardovi simulakri v polnem pomenu besede: »hiper-Jugoslavija«, njena pretirana, manieristična izpeljava; omenjena Marita Sturken je sijajno razložila procese kičifikacije spominjanja, »disneylandizacija«, kakršna v realnosti nikoli ni obstajala. Nematerialni prostori spominjanja kompenzirajo umikanje materialnih in prostorskih iz javnega prostora, »digitalna Jugoslavija« je preživela njeno smrt v realnem prostoru in se nemoteno razvija naprej z novimi nosilci.

Drugič, zaradi *dejugoslovanizacije* in dekomunizacije prostorskega spominjanja na Slovenskem se večja število slovenskih »zgodovinskih turistov« na takšna spominska mesta izven meja Slovenije. Če teh pomnikov ni doma, jih pač najdejo v postjugoslovanski tujini. Slovenski (jugonostalgčni) turisti zvesto, redno in množično »romajo« na spominska mesta druge Jugoslavije od Kumrovca do Hiše cvetja na Dedinju, od Brionov do Jablanice in Jajca. Rezultati mojih terenskih raziskav jugonostalgije kažejo, da na teh prizoriščih proporcionalno prevladujejo prav slovenski obiskovalci. Zanje Jugoslavija ni več tu, doma, temveč tam, drugje.

Tretjič, za mesta spominjanja na Jugoslavijo paradoksalno bolj »skrbi« slovenska desnica kot uradna »levica«, seveda v negativnem smislu, v smislu obeleževanja mest zmage nad njo. Ihtavo demoniziranje Jugoslavije, v katerem se združita ideološka diskurza antikomunizma in antibalkanstva, je postalo prava obsesija slovenskih desničarskih govorcev, medijev, strank in institucij. Tipičen primer so prizorišča poveljnih pobojev, storjenih v imenu dveh zanje izrazito protislovenskih ideologij in praks, jugoslovanske in socialistične. Nenehno ju obnavljajo samo zato, da bi ju lahko še globlje pokopali. Drugi pomenljivi primer najdemo na spomeniku Jožetu Pučniku, ki je bil postavljen poleti 2016 v Lenartu v Slovenskih goricah: »Jugoslavije ni več, zdaj gre za Slovenijo!«

Uradni državni diskurz se od tega loči samo po tonu, ne pa po vsebini, kar je očitno iz pomnikov osamosvojitvene vojne, ki slavijo zmago nad *okupatorsko*

jugoslovansko armado, recimo na trikotnih protitankovskih ovirah, na katere so pritrjene spominske plošče. Na obeleževanjih dosežkov iz časov povojne modernizacije, recimo na razstavah industrijskega oblikovanja, arhitekture, na obletnicah otvoritev industrijskih obratov ali začetka gradnje novih mest ali naselij, se pogosto izrezuje kakršno koli referiranje na Jugoslavijo in na njen socializem. Zelo podobno je tudi na strani takoimenovanih »levih strank« in organizacij, ki jugoslovansko socialistično obdobje preskočijo, v najboljšem primeru slovenizirajo in dekomunizirajo: tipičen primer so partizanske proslave, na katerih v tranzicijskem času praviloma ni omenjeno niti eno niti drugo.

Četrtrič, »povrnjeni spomin je postal družbeno gibanje«, rečeno z Marito Sturken, na področju popkulture in oglaševanja. V odsotnosti fiksnih mest spominjanja na Jugoslavijo se pojavlja niz začasnih. Različni nočni klubi čedalje pogostejše prirejajo *Yu-parties* z izborom jugoslovanske pop in rock glasbe; njihov parket za en večer simbolno postane Jugoslavija. Eden izmed njih, postojnski, je celo nosil ime Ambasada Jugoslavija. A prvi tak je bil, tega ne gre pozabiti, v Avtonomnem kulturnem centru Metelkova že sredi devetdesetih. Podobno je s koncerti nekdanjih jugoslovanskih in aktualnih post-jugoslovanskih glasbenih zvezd: dvorane naenkrat postanejo »začasne Jugoslavije«, Jugoslavije v malem; o tovrstnih koncertih kot mestih spominjanja na Jugoslavijo izdatno piše beograjska muzikologinja Ana Petrov. V zadnjem poldrugem desetletju je bilo v Sloveniji organiziranih kar nekaj razstav o umetnosti in blagovnih znamkah iz tistih časov, in čeprav je bil poudarek na slovenski ustvarjalnosti, je bila ta jasno umeščena v jugoslovanski socialistični kontekst. Navajam zgolj nekaj nedavnih primerov: razstava »Južna ozvezdja – Poetike neuvrščenih« v Muzeju sodobne umetnosti Metelkova; »Na robu – Vizualna umetnost v Jugoslaviji 1929–1941« v Moderni galeriji; »Alan Ford teče častni krog« v Narodni galeriji; »Tito in fotoaparati« Joca Žnidaršiča v galeriji Fotografija; »V iskanju človeka« socrealističnega fotografa Vlastje Simončiča v Galeriji S; razstava »Umetnost spomenikov Jugoslavije 1945–1991« v galeriji Dessa.

Na Jugoslavijo in njen socializem spominja tudi na stotine novih političnih grafitov, šablon, nalepk in drugih oblik *street arta* tipa *Tito, OF, Born in SFRJ, Dan republike* ipd., predvsem na Primorskem, pa tudi številni grafitarski prežitki iz časov neposredno po drugi svetovni vojni *Trst Istra Gorica Reka, Tukaj je Jugoslavija, Živelo bratstvo in enotnost, Hočemo Tita, SFRJ* itn., ali ohranjeni in obnavljani večdesetmeterski kamniti napisi Titu, vsi na primorskih hribih

nad Novo Gorico, Branikom, Renčami, Lipico in Dekani. Še čisto v središču Ljubljane, na Miklošičevi ulici zraven avtobusne postaje, je mogoče videti petinsedemdeset let star grafit *Napred Hercegovci*, posvečen 29. hercegovski diviziji NOVJ, ki je med prvimi vstopila v osvobojeno Ljubljano. Ponekod so na javnih mestih še vedno vidni reliefi ali instalacije z jugoslovanskimi zastavami in komunističnimi insignijami, npr. v Logu pri Ljubljani in v Cerknici idr. Na Šentjakobskem gledališču še vedno stoji pomnik preporodovcem, ki so se navduševali za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov in za ustanovitev svobodne države Jugoslavije. Nekdanja federacija se v Slovenijo prostorsko vrača tudi »instantno«, »na hitro«, v simboliki različnih protestnih shodov, na katerih se vijejo jugoslovanske zastave in tiste ZKJ, ter nosijo druga obeležja »izbrisane« federacije. Trenutni »vdor« Jugoslavije je v takih okoliščinah namenjen kritiki aktualnega stanja v Sloveniji.

Jugoslavija, seveda brez eksplicitne izreke njenega imena, se v različnih *Nostalgčnih dnevih* kampanjsko vrača v trgovske verige, ko so po znižanih cenah naprodaj izdelki blagovnih znamk iz tistih časov, denimo *Smoki*, *Cedevita*, *Životinjsko carstvo*, *Bajadera* ipd. Jugoslovanske »kotičke« je mogoče najti v antikvariatih, na boljših sejmih in na zbirateljskih prireditvah. In nenazadnje, mesta komemoracij za socialistično Jugoslavijo je najti v mnogih domovih širom Slovenije v obliki starih fotografij, uokvirjenih slik, recimo s sprejema v pionirsko organizacijo ali služenja vojaškega roka, albumov, diplom, knjig, posvečenih tistemu času in njegovim vrednotam, zbirki značk, znamk, medalj in drugih parafernalijskih stvari *Made in Yugoslavia*. Nekdanja država se v takih primerih »pripelje domov«, domestificira. Skrajni primer tega je spominski park mini-Jugoslavija oziroma *Yugoland*, ki si ga je na svojem posestvu v bližini vojvodinske Subotice postavil nek navdušen jugonostalgik.

V.

Naj sklenem, mnemogeografija Jugoslavije v današnji Sloveniji sledi širši dialektiki odnosa do nedavne zgodovine, za razumevanje katere moramo nujno upoštevati aktualna razmerja (ne)moči v družbi. *Dejugoslovanizacija* in dekomunizacija prostorskega spominjanja sta neločljiva od procesov in sočasna s procesi širše politične *dejugoslovanizacije* in dekomunizacije spominjanja na Slovenskem. Prav tako pa so neločljivi in sočasni tudi odpori zoper njiju. Uradna demonizacija, brisanje, amnezija ali revizija preteklega

se »korigira«, kompenzira, uravnoteži z različnimi oblikami neformalnega prostorskega spominjanja: z digitalizacijo, s turistifikacijo izven njenih meja, s popkulturalizacijo, konsumerizacijo in komodifikacijo, z instantnostjo in kampanjskostjo njenih prostorov, v obliki jugoslovanskih prostorskih prežitkov in z njihovo domestifikacijo. Vsak od njih kaže, da je za njihove nosilce v današnji Sloveniji premalo Jugoslavije in jo zato ohranjajo ali celo malce prostorsko rekonstruirajo, si jo vrnejo vsaj za kratek čas in v omejenem obsegu. Hegemoni pritiski lahko spomine na Jugoslavijo dematerializirajo, dislocirajo ali utišajo, ne pa uničijo. Na plano prihajajo na nepričakovane načine, z nepričakovanimi nosilci, ob nepričakovanem času in, kar je tema te razprave, na nepričakovanih prostorih. Bolj kot diskurzi in institucije novih oblasti ihtavo potlačujejo njim neprijetno jugoslovansko dediščino v prostoru, bolj jim ta vrača udarce, bolj se bo vsepovsod obnavljala ali nanovo ustvarjala.

Literatura

- Benjamin, Walter, *Illuminations* (New York 2007).
- Ciglencečki, Marjeta, Monuments to the National War of Liberation in Slovenia. Erection, Reception and Negative Public Opinion, *Balkan Memories. Media Construction of National and Transnational History* (Bielefeld 2012) 207–217.
- Huyssen, Andreas, Monumental Seduction, *Acts of Memory. Cultural Recall in the Present* (Hanover and London 1999) 191–207.
- Ivančić, Viktor, *Jugoslavija živi vječno. Dokumentarne basne* (Beograd 2011).
- Jerše, Sašo, Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav, *Zgodovinski časopis* 71/1–2 (2017) 246–267.
- Jezernik, Božidar, *Mesto brez spomina. Javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana 2014).
- Jezernik, Božidar, *Jugoslavija, zemlja snova* (Beograd 2018).
- Kulić, Vladimir, Building Brotherhood and Unity. Architecture and Federalism in Socialist Yugoslavia, *Toward a Concrete Utopia. Architecture in Yugoslavia 1948–1980* (New York 2018) 27–40.
- Lavrenova, Olga, *Spaces and Meanings. Semantics of the Cultural Landscape* (New York 2019).
- Nora, Pierre, Between Memory and History: Les Lieux de mémoire, *Representations* 26 (1989) 7–24.
- Markovina, Dragan, *Jugoslavija u Hrvatskoj. (1918–2018). Od euforije do tabua* (Zagreb 2018).
- Mosse, George L., *La nazionalizzazione delle masse. Simbolismo politico e movimenti di massa in Germania (1815–1933)* (Bologna 1999).
- Musil, Robert, *Posthumous Papers of a Living Author* (New York 2006).

- Pavlaković, Vjeran, *Blowing Up Brotherhood and Unity. The Fate of World War Two Cultural Heritage in Lika, The Politics of Heritage and Memory* (Zagreb 2014) 351–394.
- Pavlaković, Vjeran, Ispunjenje tisućljetnog sna. Strategije simbolične izgradnje nacije u Hrvatskoj, *Strategije simbolične izgradnje nacije u državama jugoistočne Europe* (Zagreb 2016) 27–60.
- Petrov, Ana, *Jugoslovenska muzika bez Jugoslavije. Koncerti kao mesta sećanja* (Beograd 2016).
- Pogačar, Martin, *Media Archaeologies, Micro-Archives and Storytelling. Re-presencing the Past* (London 2016).
- Stierli, Martino, Networks and Crossroads. The Architecture of Socialist Yugoslavia as a Laboratory of Globalization in the Cold War, *Toward a Concrete Utopia. Architecture in Yugoslavia 1948–1980* (New York 2018) 10–15.
- Sturken, Marita, Narratives of Recovery. Repressed Memory as Cultural Memory, *Acts of Memory. Cultural Recall in the Present* (Hanover and London 1999) 231–248.
- Sturken, Marita, *Tourists of History. Memory, Kitsch, and Consumerism from Oklahoma City to Ground Zero* (Durham and London 2007).
- Velikonja, Mitja, Ways of Remembering Yugoslavija. The Yugoslav Rear-View Mirror, *Yugoslavia From a Historical Perspective* (Beograd 2017) 515–547.
- Velikonja, Mitja, *Post-Socialist Political Graffiti in the Balkans and Central Europe* (London, New York 2020).